УДК 801.82:821(=512.19.)-1

Kerim T.N.

HAMDİ GİRAYBAYNIÑ AŞQ MEVZULI ŞİİRLERİNDE MİLLİY AHENK

Annotatsiya. *1901–1930 tarihleri arasında yaşağan qırımtatar edibi Abdülehat-Hamdi Giraybaynıñ ömrü ve icadı üzerindeki bilgilerni keñişletmek maqasadı ile çalışmamızda biografik, teoretik, tekstolojik ve diger mühim meselelerine meyil berile. Şairniñ 1920’nci ss. yazğan aşq mevzulı manzumelerniñ poetik hususiyetleri ve şu sırada bediy serlevha, levha, portret, mecaz ve ilh. tasviriy vastalar ögrenile. Böyleliknen, müellifniñ psiholojik durumu, yazıcılıq qabiliyeti ve hem devirniñ edebiy milliy añaneleriniñ ceryanlarını açıqlamaq içün yañı yollar araştırıla. Qırımtatar ve umumen türk-müsülman edebiyatlarında «sonet» janrınıñ peydalanma ve inkişaf yollarına diqqat ayırıla.*

Anahtar sözleri: *sevgi, şiir, lirik, ithaflar, sonet, janr, Qırım, Giraybay.*

Керим Т.Н.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОЛОРИТ В ЛЮБОВНОЙ ЛИРИКЕ АМДИ ГИРАЙБАЯ

Аннотация. *В статье с целью оценки достоверности общих материалов о жизни и творчестве крымскотатарского поэта первой трети XX века А. Гирайбая рассматриваются вопросы биографии, текстологии, а также проблемы психологии нетрадиционного мышления автора. Анализируются особенности поэтики стихотворений поэта из цикла любовных посвящений, написанных им на протяжении 1920–1922 гг. Исследуются новые пути осмысления психологического состояния поэта, его писательского мастерства, а также раскрываются особенности литературных традиций у мусульман Крыма. В работе уделяется внимание истории зарождения и развития в крымскотатарской литературе таких поэтических жанров, как сонет, басня.*

Ключевые слова: *любовная лирика, посвящения, сонет, жанр, Крым, Гирайбай.*

Kerim T.N.

NATION CHARACTER IN LOVE POEMS OF AMDI GERAYBAY

Summary: *In order to assess the reliability of common materials about the life and creation of Crimean Tatar poet the first third of XXth century A. Geraybay, in the article some questions about biography, textual criticism and the problems of psychology unconventional thinking of the author are discussed. The poetics' features of his poems from dedication written by him during 1920–1922 years are analyzed. New ways of comprehension the psychological condition of the poet, his writing skills and at the same time some features of literary tradition of Crimea Muslims are explored. A special attention is paid to history of birth and development poetic genres in Crimean Tatar literature, such as sonnet and fable.*

Keywords: *love lyrics, dedication, sonnet, genre, Crimea, Geraybay.*

(1)

H. Giraybaynıñ büyük coşqunlıq ile yazğan lirik şiirlerini ögrenirken, haqiqiy sevginiñ mutlaq romantik çizgilerinden degil, koloritli milliy ahenklerinden, mefkürelerinden ibaret olğanını körmek; mezkürniñ manzumeleri sayesinde qırımtatarca sevmege, aşqnıñ mürekkep duyğularını Qırım tilinde ifade etmek içün ne qadar keniş imkânlarnıñ varolğanından hayretlerde qalmaq mümkün. Şairniñ sade, halq lehçesinde, faqat adetten tış tüşünce tarzı ile yazğan şiirlerni defalarca oqudığımız kibi, estetik baqışlarımız da nice-nice deñişmelerge, sarsıntılarğa oğrayabile. İşte, bu bediy patetik satırlarını tekrar-tekrar oqumaqnı bizge mecbur ettirgen sebeplerden: damarlarımızda qan oynağan; coşqunlığından vucudımız titregen, şairniñ aşq şarabından başımız döngen añlerini ğayrıdan hissetmek arzusıdır.

Bir vaqıtlarda qırımtatar bediy serlevhalarınıñ poetik hususiyetlerini incelegende, Giraybaynıñ icadına mensüp *«ithaf»* janrına ayrıca qıymet keskendik.

Böylece, tasnifimizge köre, edipniñ ithafları bediy eser qahramanlarınıñ:

- adını ya soyadını (*«Leylâğa», «Tuqayğa»*);
- hem adını, hem soyadını birlikte (*«Zeliha totay Çobanzadeniñ albomına», «Seydahmet Tatarnıñ qızı Ayşe totayğa»*);
- mahfiy, gizli adını (*«...ğa», «...ge»*);
- hedef şahsınıñ adını ve qonğan yerini (*«Qızıltaşlı Hatice totayğa», «Ulu-Özenli Asiye totayğa»*);
- coğrafik yerine aitligini (*«Altaylığa», «Şarqlılarğa»*);
- becergen vazifeni (*«Oquğan qızğa», «Tatar hocasına»*);
- yaşını ve cınsını: a) cağını belgilegen serlevhalar (*«Yaş tatarğa», «Yaş tatarlarğa!»*); b) cınıs ve tabiatını, statusını (*«Namuslı qızğa», «Darülmuallimatnı bitirgen qızlarımızğa»*);
- aqrabalıq bağını (*«Anama»*) belgileyler.

Nümayiş etilgen isimler sırasını çoqusı şairniñ ömründe mühim yerini tutqan qadın-qızlar teşkil etmekte. Misal olaraq, bulardan Zeliha (Züleyha) totaydır.

Vesilesiyle, N. Abdülvahapnıñ ğayretleri neticesinde, hanımnıñ vefatından soñra, bugün «Yañı dünya» gazetasında basılğan *«Çoban qızı Züleyhanıñ ömrü»* hatıralar defterini añmalı. Bu yerde, belli qırımtatar ilim adamı Bekir Çobanzadeniñ doğmuş qız qardaşınıñ balalığı, gençligi, evlenmesi ve diger olaylar ile birlikte Giraybaynıñ eserlerinde sözü keçken *«albom»*nıñ tarihi de açıqlana.

Zeliha hanım, Qırımnı almanlar ilhaqı zamanında evleri yaqılıp, ve ateş qapqanından oğlu Subataynı qurtarıp olamadığından; ömürniñ tuluyında yalıñız qalğanından dolayı pek üzülir eken. Gençligini añdırğan bir tek edebiy albomında darülmuallimat hocaları, arqadaşları yazğan şiir parçalarında göñyul rahatlığını bula. Doğrusu, hafızasında saqlanğan canlı-canlı levhalarından tesellenir [1].

Bugün, Hamdi Giraybaynıñ 1921 senesinde yazğan *«Zeliha totay Çobanzadeniñ albomına»* yoqsa *«Qarasuv (Qarasuv haqqında bir şey yazmağanım içün öpkelegen Çoban qızı Zeliha totayğa)»* [2, s. 69–70, 85] şiirlerini ve hanımnıñ memuarlarını qarşılaştırıp, közümiz ögünde 17–18 yaşlı quvırçıq saçlı, ortaboylu, esmeri sımalı, qanı sıcaq bir qız peydalana.

«Yüz biñ yaşa, qart çobannıñ qoşta tuvğan caş qızı!
Colıñ bolsın tuvğanıñnıñ taptap ketken bir izi,
Astıñdaki bir cüyrüginden ibret alsın[2] *cigitler,*
Soğışqanda[3] *utandırır, qız cigitni ögütler…»* [3, s. 89]

kibi manzume satırlarından şair – atik, çevik, iradeli ve cessür qırımtatar qızlarına meyil bergenini añlaymız. Z. Çobanzadeniñ Aqmescit qızlar gimnaziyasında oqup, müdiresi Ayşe İshakova ile beraber atlar üstünde şeherniñ etraflarını kezgenleri meraqlı kele. Belli ki, A. İshakova Litvanyalı tatarlarından olaraq, Qırımda milliy bala bağçalarını ve qızlar içün oquv müessiselerini teşkil etken progressiv müsülman qadınlarından birisidir. Mezkürniñ adını «Millet» gazetasında basılğan Birinci Qırımtatar Qurultayına namzetler cedvelinde de rastketiremiz [4; 5]. Milliy

[2]Yani atından örnek alsın – T.K.
[3]Yani qavğalaşqanda. – T.K.

matbuatımız üzerinde lafımızını açarken, aytılğan darülmuallimatnıñ talebeler cemiyeti 1922 senesinden itibaren ayda bir kere hazırlap çıqarğan *«Nenkencan»* elyazma mecmuanı qayd etmeli [6, s. 359–364]. Bu yerde tahsil, terbiye, edebiyat mevzulı eserlerniñ müellifleri arasında H. Giraybaynıñ yaqın tañışları bar: Misal, Zeliha Çobanzade, Ğafure Küçük-Özenli, Asiye Ulu-Özenli. Soñkisi ise, icatkârnıñ şiirlerinde terennüm etilgen «Jeanne d’Arc» yürekli Asiye totaydır:

«...İnqilâpçı, kötekçi bir Şarq qızı,
Tatar aydın köküniñ tañ yıldızı,
Bolğanını körgende quvanırman,
«Qız içinde bir cigit!» – dep tanırman.

Tüfek köter, qılıç taq, «Vur2 – dep bağır,
Şarqnıñ kinli qızların safqa çağır,
Gönüllerge işleriñ temel salsın,
«Jan d’Ark”dayın tarihte adıñ qalsıñ» [2, s. 103–104].

Şair darülmuallimatta oquğan kendi tanış-bilişlerge nisbeten samimiy duyğularnı açıqlarken, olarnıñ millet ögündeki missiyanıñ muqaddesligini añlata. Ve yuqarıda nümayış etilgen manzum parçasındaki kibi, diger şiirlerinde qullanğan «Şarq» sözçüginde türk müsülmanlarınıñ birleşip, vatanlarını medeniy cehaletten qurtarmaq vaqtı kelgenini köstermege tırışa. Ama, safdilliginden ötrü, bu milliy mücadeleni omuzlarında al ve kök bayraqları ile yapacağına inanğan şairimizge yazıqlar olsun. Giraybaynıñ 1930 senesi bolşeviklerniñ elinden helâk olğan sebebinden de işte saflıqtır [7; 8]. Zaten, genç şairimiz öz ömrüni, yaşayış tarzını küreşsiz tasavvur etmeyip, *«Caşlıqqa»* şiirinde kibi arqadaşlarnı da qol tutuşıp birlikte *mazlum Şarqnı* azat etmege çağıra: *«Cañı dünya, cañı kün, halq da cañı, / Yarıqlandı qartayğan Şarqnıñ tañı. / Caş cürekler bizlerge: «Haydıñız!», – diy, / «Yuqladıñız, yañlış kün saydıñız», – diy...; Arañızda hainler qalmağan soñ, / Halq işine hiç ayaq çalmağan soñ, / «Qol tutuşup, birlikü*[4] *ketiñiz», – diy, / «Mazlum Şarqnı siz azat etiñiz», – diy...»* [7, s. 30–32]. Qattı qolu, elile tutuşqan saflarında bulunğan şairniñ yüreginde zarif, ince duyğularına yer qalmadı degende, ögümizge böyle acayıp satırlar da çıqa:

«...Men seni körgende al qanım qaynay,
Pek küçük bir tamla köne suvunday,
Avzından öpmege al qanım qaynay
Küç bere nefesiñ çeçek buvunday.

Qol tutuşqanda biz, baş parmağımda,
Qoluñnı öpmege avzım bolğaydı...
Şiirde, nesirde til parmağımda,
Qız adı bir gülday açıp solğaydı» [2, s. 56].

Ğayritabiy sevgisiniñ aldında öz kendi vucudınıñ mükemmel olmadığına pek yazıqsınğan şair esinden, nefesinden kesilmege azıçıq qala. Ki, sevgilisine ihtiraslı öpüşlerinen atılmaq arzusından qannıñ harareti «356 derecesinden» aşqanını bildire. Bu olaynı *«köne suvu»* obrazı ile tasvirley. Sözniñ farqlı şekillerni (*konessu, kenesö, künä süyü, künesuv*) qıpçaq tili luğatı – «Codex Cumanicus»te (1303 s.), O. Zaatovnıñ «Tolu rusça-tatarca luğatı»nda (1906 s.) rast ketirmek mümkün [9, s. 30, 94, 412; 6, s. 85]. Qadimiy sözniñ *«ginasuv»* (kimya terminlerine aitli *«hydrargyrum»* manasını añlatqan) şeklini Qaraçay ve Malqarlarnıñ ağzından da eşitmek mümkün [10, s. 209]. Bugün qırımtatar leksikografiyasınıñ tarihile ciddiy oğraşqan prof. İsmail Kerimniñ çalışmalarına muracaat eterek, eski edebiyatımızda bu soy terminlerniñ daha da teren açıqlanmasını ögrenmek ihtimalı bar [11].

Nihayet, meraqlı şu ki, icadında milliy edebiyat añanelerini devamlağan kedayımız öz aşqını ölümsiz tasavvur etip olamay. Oña köre, «*Vatan*», yahut «*Sevgi*» oğrunda şehit olmaq bir tragediya degil, büyük şereftir. Ve faniy dünyada sevgilisinen qavuşmaq imkânsızlığından usanğan şair, ölümden soñra kendi mezarını «*halvethane*» misalinde qullanmaq bile arzete. Anca bu yerde, yani aşıqlarnıñ gizli sıfatında körüşmek içün seçilgen meydanında artıq eki göñyul arasında hiç bir türlü manialar olmayacağına inana. Böyleliknen, H. Giraybay öz şiirlerinde

[4]Yani birleşip – T.K.

ölümge hasretlik sezgenini itiraf ete. Ve bir derecege qadar edebiyat klassikleri N. Çelebicihan ve B. Çobanzadeniñ hayat-memat felsefesine yaqınlaşa. Bunu, söz qoñusı olğan şairimiziñ *«Qalay etip sırımnı sağa açayım», «Yañı defterge», «Sen», «...ğa», «Mektüp», «Qarğış sağa»* ve ilh. manzumelerde açıq açıqtan seyretebilemiz.

Giraybaynıñ «aşq tarihi»ni ögrenirken, bir çoq tezislerniñ sırasında C. Süleymanova yazğan «Hamdi Giraybaynıñ belli olmağan sonetleri» maqalesine rastkelindik. Ki, ögümizde qırımtatar, yahut türk-müsülman edebiyatlarında sonet janrı ne zaman, nasıl şaraitlerde meydanğa keldi, kibi sualler peydalandı. Misal olaraq, azerbaycan, qazan, qazah ve özbeklerde mezkür janrı sovyet hükümetiniñ şekillenmesinden itibaren ameliyatta tek-tük qullanılmağa başlandı. Türk edebiyat muhlisleri ise, sonet şekliniñ örneklerinen ilken Cenap Şehabettin aruz veznile yazğan «Şi’r-i Nâ Nüvişte» («Yazılmağan şiir»)inden tanış ola. «Servet-i Fünün»cilerinden avtoritetli personaları sayılğan Tevfik Fikret, Mehmet Yurdaqul, Mehmet Akif Ersoylarnıñ Ğarp baqışları Qırım yazıcılarını da ilhamlandırır eken. Bazılarınıñ manzumeleri türkçeden qırımtatarcağa çevirilip dersliklerge bile kirsetilgen edi. Bulardan işte Ü. Samihniñ 1914’te çıqqan «Çocuqlara arqadaş»ıdır [12; 8].

Bugün, öz eserlerini «sonet» dep yazğan daha eki qırımtatar müellifini örnekke ketirebilemiz: Şakir Selim ile Yunus Qandım. 2004 senesinde birisi Leh edebiyatı klassigi Adam Mitskeviçniñ «Qırım sonetleri»ni, digeri ise kendi qalemine mensüpli «Altı yapraq» degen sonetler silsilesini milliy tilde oquyıcılarına ilken tanıtır [13; 5, s. 40–43]. Böyleliknen añlaşıla ki, qırımtatar edebiyatımız tarihinde bahsetilgen janrını menimsegen yalıñız Hamdi Giraybay degildir. Faqat, onuñ 1920−1921 yıllar içersinde telif etken «Senmi ediñ?», «Namuslı qızğa II», «Namuslı qızğa III», «Ölüge», «Anama», «Yañı defterge», «Yaş tatarğa» ve yuqarıda adları keçken müsülman müelliflerniñ şiirleri Ğarp añanelerine, yani klassik sonetlerine az buçuq uyğanını qayd etmeli. Bunu aytqanda aqılımızğa daha bir qırımtatar yazıcısı, arheolog ve mahir hattat ustası O. Aqçoqraqlınıñ 1901 senesinde çıqarğan «Krılovdan on qısse» kitapçesi kele. Şarq edebiyatına mensüp olğan «*qıssa*», adet üzre diniy mevzularğa bağışlanğan bir hikâye (masal) manasına doğru kelerek, türkçe vikipedileriniñ bergen haberine köre, qıssa «*fabula*»dan (terminniñ ilk manası boyunca − basnya) pek farqlıdır. Anca, «*fabula*»daki qahramanlar hayvanlar, ösümlikler, cansız nesneler ise, «*qıssa*»da insanlardır. Aqçoqraqlınıñ yanında ediplerimiz Abdülğafar Şeyhzade (1901 s.) ile Osman Amitniñ (1930 s.) Krılovdan Qırım tiline çevirmelerini teñeştirerek, inqilâptan evvelki parçalar originalnıñ yüksek üslübi, naqli ve manasına keliştirile. Bundan soñra ise, yani O. Amit yapqan tercimelerinde metinlerniñ özgün ahengi, bediy kâmilligi − qafiye ile vezin içün qurbanğa berile [14, s. 45–68]. İşte, bizim şairlerimiz «sonet» janrınıñ formal qanunlarına çoq ehemmiyet bermegeni de, ilk evvelâ − manzumeniñ estetik, semantik degerliklerini saqlamaq arzusındandır.

QULLANILĞAN EDEBİYAT

1. Abdülvaapov N. Çoban qızı Züleyhanıñ ömrü / N. Abdülvaapov // Yañı dünya. – 2013. – Okt. 11, 18, 25; May. 24; İyül 19, 26; Avg. 9.
2. Giraybay H. Şiirler / H. Giraybay. – Simferopol: Tavriya neşriyatı, 1997. – 143 s.
3. Giraybay H. Yaş tatarğa: Manzumeler / H. Giraybay. – Bucureşti: Şansa, 1994. – 136 s.
4. Küçük-Özen volostından Qurultaya vekil namzetleri: İlân // Millet. – 1917. – Noyabr 9.
5. Qandım Yu. Altı yapraq: sonetler / Yu. Qandım // Yıldız. − 2004. − № 4. – S. 40−43.
6. Zaatov O. Polniy russko-tatarskiy slovar / O. Zaatov. – Simferopol: Br. Nutis, 1906. – 120 s.
7. Giraybay H. Caşlarğa! / H. Giraybay. – Aqmescit: «Krımpoligraftrest»niñ 1-nci hükümet basmahanesi, 1922. – 32 s.
8. Şuayib A. Servet-i fünün edebiyatının önemli sanatçıları [Электронный русурс] / A. Şuayib. – Режим доступа: edebibilgiler.com/documents/serveti_funun_ edebiyati-nin_onemli_sanatcilari.html.
9. Kuun G. Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum / G. Kuun. – Budapestini, 1880. – 395 p.
10. Tavkul U. Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü / U.Tavkul. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000. – 510 s.
11. Kerimov İ. Qırımtatar tilinen bağlı leksikografik çalışmalarnıñ tarihçesi (1292−1916): monografiya / İ. Kerimov. – Simferopol: QCDMM «İ. Gasprinskiy adına Mediamerkez», 2016. – 168 s.

12. Arbatlı Ü. Çocuqlara arqadaş. Qırayet. Birinci kitap / Ü. Arbatlı. – Petrograd: M.A. Maqsudov matbaahanesi, 1914. – 87 s.
13. Mitskeviç A. Qırım şiirleri / Adam Mitskeviç. – Kiyiv: «Etnos», 2004. – 128 s.
14. Kerimov İ. XIX asırnıñ soñu ve XX asırnıñ başında qırımtatar bediy sözüniñ evrimi / İ. Kerimov. – Simferopol: Qırımdevoquvpedneşir, 1998. – 184 s.